

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

**КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ТА СПОСОБИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 11-221 групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
(скорочений термін)
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта
Ткаченко Є.
Керівник к.пед.н., ст. викл. Вінник Т.О.
Рецензент к.пед.н., доцент Сугейко Л.Г.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз особливостей розвитку критичного мислення учнів початкової школи	6
1.1. Критичне мислення як складова розумової діяльності учнів початкових класів.....	6
1.2. Особливості технології розвитку критичного мислення молодших школярів	16
РОЗДІЛ 2. Особливості формування творчого мислення молодших школярів	26
2.1. Методики розвитку творчого мислення учнів молодшої школи.....	26
2.2. Експериментальна перевірка сформованості критичного мислення молодших школярів	39
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТКИ	57
Додаток А.....	57

ВСТУП

Сьогодні соціально-економічна ситуація країни зумовлює необхідність формування творчо активної особистості, яка здатна ефективно і нестандартно вирішувати життєві проблеми, вміє самостійно мислити і генерувати ідеї, а також здійснювати аргументацію власної позиції.

Інтенсифікація змін у суспільстві і світі зумовлює актуалізацію розвитку критичного мислення, що, в свою чергу, не може не відобразитися в освітньому процесі загальноосвітніх навчальних закладів. Така спрямованість освітнього процесу підкріплена рядом програмних документів. У них наскрізною лінією особистісноорієнтовний підхід. Перш за все, це має на меті розвиток критичного мислення кожного учня як творчої особистості, тобто формування вміння керувати мисленнєвими процесами. Освітній процес має бути активно організованим, це виражено у груповій, парній співпраці, пошуку і дослідництві, організації роботи за інтересами, наданні поштовху до творчості, критичного мислення, спілкування та взаєморозуміння. Таким чином, можна зазначити, що наріжним каменем сучасної освіти виступає не надання інформації школярам, а в розвитку критичного способу мислення, мисленнєвих навичок.

Проблема розвитку критичного та творчого мислення у процесі навчання була і лишається актуальною для психологів і педагогів, що засвідчується численними працями дослідників як в нашій країні, так і закордонними. Дослідження критичного мислення як процесу формування особистості вивчали такі фахівці з психології і педагогіки, як Л.С.Виготський, П.П.Блонський, Н.О.Менчинська, О.В. Ковальчук, І.П. Бондарук тощо.

Значення розвитку критичного мислення для реалізації розумової діяльності молодших школярів розглянуто у працях педагогів, наприклад, А.І. Войтенко. С.Терно критичне мислення визначає як наукове мислення, суть якого – прийняття ретельним чином обміркованих рішень стосовно довіри до певного твердження. О. Тягло у своїх працях розглядає необхідність

критичного мислення для української школи.

Наявна на сьогодні значна кількість педагогічних досліджень не забезпечує однозначне визначення можливостей творчої мислиннєвої діяльності, досконально не досліджено роль освітнього процесу у розвитку творчого інтелекту учнів. Беззаперечно можна лише стверджувати, що за період шкільного житття мислення школярів значно змінюється.

Таким чином, недостатня наукова розробленість проблеми формування критичного мислення молодших школярів в умовах сучасного розвитку та суспільних вимог зумовлюють актуальність обраної проблеми дослідження.

Об'єктом дослідження виступає критичне мислення молодших школярів.

Предметом дослідження є розвиток критичного мислення учнів початкової школи.

Мета дослідження – розглянути особливості розвитку критичного мислення у молодших школярів, а також основні шляхи для його формування та розвитку.

У зв'язку з поставленою метою було визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, присвяченої проблематиці дослідження;
2. розкрити сутність поняття «критичне мислення», передумови та етапи розвитку;
3. охарактеризувати роль критичного мислення в освітньому процесі;
4. з'ясувати шляхи формування критичного мислення учнів молодшої школи;
5. експериментально дослідити особливості розвитку критичного мислення учнів початкових класів.

Під час проведення дослідження нами були використані такі методи, як: аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження, теоретичне узагальнення, педагогічний експеримент.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Критичне мислення як складова розумової діяльності учнів початкових класів

Проблема розвитку критичного та творчого мислення у процесі навчання є однією з найактуальніших для психологів і педагогів. Варто зазначити, що вона має нерозривний зв'язок з такою проблемою, як засвоєння і застосування учнями набутих знань. Саме мисленнєва діяльність є інструментом набуття знань і нових способів дій.

У педагогічних дослідженнях до цієї пори не існує однозначного визначення можливостей і способів розвитку творчої мисленнєвої діяльності, проте беззаперечно можна стверджувати, що за період молодшої школи (з 1 по 4 класи) вона значно змінюється.

На сьогодні, за умов здійснення реформ с ситемі освіти, формування у школярів уміння мислити творчо і критично має надважливе значення. Сучасний учень повинен мати ряд рис критичного мислення, зокрема повинен бути усвідомленим, відповідальним, цілеспрямованим, обґрунтованим, контрольованим, самостійним, зданим до самоаналізу, самоорганізованим, дисциплінованим тощо [3]. Варто розуміти, що за таких умов процес становлення особистості, виявлення і розвитку її обдарованості набуває певних особливостей.

Сучасний стиль мислення вимагає від людини критичного ставлення, тобто кожен повинен бути здатним неоднозначно сприймати світ та нову інформацію, вміти розглядати проблему різнобічно, використовуючи багато джерел, відокремлювати об'єктивні факти від суб'єктивних думок, логічні умови від упереджень, припущень [1].

Отже, мислення - це складний психологічний і соціально-історичний феномен, предмет комплексних, міждисциплінарних досліджень. На відміну від інших процесів життєдіяльності індивіда, цей процес відбувається згідно з певною логікою і виникає а умови певної ситуації.

У структурі мислення можна виділити такі механізми (рис. 1.1)

Рис. 1.1. Механізми мислення

Форми мислення, тобто результати мисленнєвого процесу, зазвичай поділяють на судження, міркування, умовиводи і поняття.

Поняття є символічним узагальненим уявленням про предмети, людей або події, котрі мають принаймні одну спільну рису. Може бути виражене словом або ж групою слів.

Судженнями називають таку форму мислення, яка відображає зв'язки між предметами і явищами дійсності або їх властивостями й ознаками. Тобто, це висловлювання, яке містить певну думку; ствердження або заперечення

чого-небудь. Розрізняють одиничні, часткові та загальні, істинні та помилкові судження.

Міркуванням називають низку взаємопов'язаних суджень, які спрямовані на з'ясування істинності деякої думки, з метою її доведення чи заперечення. Умовививід є формою мислення, за якої на основі ряду пов'язаних логічно висловлювань роблять деякий висновок і виводять нові знання. Основними видами умовисновків є індуктивні й дедуктивні. Індукція це умовививід від фактів до узагальнень, тобто від менш загального до більш загального. Дедукція це умовивід від загального до часткових і одиночних суджень.

Різні люди мають різні психологічні закономірності мислення та мають індивідуальні особливості. Такі індивідуальні відмінності мислення зумовлені, перш за все, особливостями стилю життя. З-поміж них можна виділити:

- самостійність,
- критичність,
- гнучкість,
- глибина,
- широта,
- послідовність,
- швидкість тощо.

Ставлячись до мислення як до форми людського пізнання, психологом Г.О. Люблінською мислення як форма людського пізнання розглядається як його як:

- 1) міра пізнання;
- 2) процес пізнання;
- 3) форма розумової діяльності.

Наскрізною лінією її досліджень є думка, що розвиток мислиннєвої діяльності знаходиться в прямій залежності від змісту та організації навчання.

Саме умови навчання, на думку Г.О. Люблінської, надають можливість підвищити ефективність засвоєння школярами знань.

Узагальнена структура мислення зображена на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Структура мислення

Кожен з наступних рівнів включає у себе попередній:

- 1) загальне мислення є загальним процесом обробки інформації;
- 2) предметне мислення є процесом обробки інформації із використанням методів наукового дослідження, збагаченим предметними і методологічними знаннями;
- 3) критичне мислення є процесом контролю за ходом перебігу загального і предметного мисленнєвих рівнів, а також їх вдосконалення [32].

На початку шкільного життя діти мають вже достатній рівень розвитку психічних функцій, і є психологічно готовими до засвоєння системи знань. Розвиток мислення дитини нерзривно пов'язують із навчальною діяльністю. Педагогу у школі необхідно спиратися на емпіричні знання, які були набуті у дошкільному віці.

К.Д. Ушинський стверджував, що мислення дитини має трактуватися як наочно-дійове і наочно-образне (дитина мислить з допомогою образів, звуків, барв), а логічні форми мисленнєвої діяльності розвиваються пізніше. М.М. Волокітіна у своїх працях з вивчення психологічного розвитку першокласників стверджує: мислення такого віку має певні особливості, зокрема дитина дошкільного віку вже повинна була б самостійно думати і висловлюватись щодо предметів і явищ, однак часто лише повторює, що говорять або роблять інші. Чскравим прикладом такого є складання задач, коли учні роблять це «за зразком», на основі вже розв'язаних у класі з вчителем. Така прив'язаність до конкретного, що вже знайоме і зрозуміле - характерна риса мислення першокласників.

Як стверджує М.М. Волокітіна, у цьому віці дітям не характерне творче мислення. Вони не можуть застосовувати дедуктивний спосіб узагальнень, оскільки їм легше розуміти певне загальне положення, яке є виведеним на основі низки фактів, порівняно із самостійним ілюструванням цього положення новими фактами [15].

Психолого-педагогічні дослідження, зокрема Л.С. Виготський, Г.О. Люблінська, Л.В. Занкова) відзначають, що процес формування понять охоплює весь період навчання початкової школи. Учні необхідно «підвести» до самостійного виділення суттєвих ознак деяких предметів. Засосовуючи узагальнення і абстрагування, школяр засвоює поняття, причому засвоєння відбувається не миттєво і не безпомилково.

Наприкінці молодших класів спостерігається сплеск дослідницької активності школярів. Учні починають формулювати питання, на які намагаються самостійно віднайти відповідь. Це зумовлене намаганням зрозуміти закони прояву чи появи різноманітних подій та причинно-наслідкового зв'язку між ними.

На цьому етапі дослідницької активності зростає самостійність мисленнєвої діяльності та проявляється критичність мислення [12].

Перш за все, критичне мислення проявляється в оцінюванні як власної діяльності, так і інших людей з точки зору законів і суспільних правил, а також законів природи.

Під критичним мисленням розуміють особливості мисленнєвої діяльності людини, зумовлені характером завдань, котрі виникають у процесі пізнання соціальної дійсності, самопізнання, взаємодії з іншими людьми [12].

Здійснївши аналіз літератури з даної проблеми, наведемо у таблиці 1 приклади тлумачення цього поняття.

Таблиця 1.1.

Варіанти інтерпретації поняття «критичне мислення»

<i>Джерело</i>	<i>Тлумачення</i>
П. Ченс	Здатність до аналізу фактів, продукування та організації ідей, захисту думок, здійснення порівнянь, побудови логічних умовиводів, оцінювання аргументів та розв'язання проблем.
Ч. Тама	Спосіб розмірковування, якому необхідна адекватна підтримка вірувань, а також відсутність бажання бути переконаним без належного обґрунтування
М.Хікі	Пристосування аналітичного мислення з метою оцінки прочитаного
Л. Мерес	Свідомий та обміркований процес, який використовується для інтерпретації чи оцінювання інформації і досвіду з допомогою низки рефлексивних засобів і можливостей, якими враховуються переконання й дії
М. Гудчайлд і Д. Мейер	Активний, систематичний процес розуміння та оцінювання аргументів
Р. Пауль і Д. Скрівен	Процес обробки інформації, який є інтелектуально організованим, включає активну і вмілу концептуалізацію, її застосування, аналіз, синтез та (або) оцінювання.

<i>Джерело</i>	<i>Тлумачення</i>
	Інформація отримана або створена завдяки спостереженням, досвіду, рефлексії, розмірковуванню або спілкуванню, застосовується як провідник до переконань і дій
Р. Еніс	Організована розумова діяльність щодо оцінювання аргументів або ж тверджень, а також рішень, якими може супроводжуватися розвиток уподобань, а також визначатися необхідні дії.
В. Болотов	Розумний погляд різноманітності підходів, що має на меті висловлення обґрунтованих суджень та прийняття обміркованих рішень
Концепції громадянської освіти та виховання в Україні	Здатність особистості долати у собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу, уміння здійснювати різносторонній аналіз певної проблеми, використовувати інформацію з різних джерел, відрізнити об'єктивні факти від суб'єктивної думки про них, логічні умовиводи від упереджених припущень чи забобонів. За наявності критичного мислення людина адекватно визначає причини та передумови проблем, наявних в її житті, готовність до докладення зусиль, щоб здолати їх на практиці.
М. Ліпман	Вміле відповідальне мислення, з допоомгою якого людина формулює надійні ймовірні судження, оскільки воно засноване на критеріях; є самокорегуючим і контекстозалежним.

Отже, узагальнюючи вищевказані думки, можна стверджувати, що критичне мислення – це складний процес творчого переосмислення понять та інформації; мислення вищого порядку [33].

Виділяють чотири ключові елементи критичного мислення (рис. 1.3):

1. *Уміння мислити*, яке передбачає володіння певними прийомами, що загалом створюють перевірену практикою методологію обробки інформації.

2. *Формулювання самостійних суджень* як продукт критичного мислення – це спрямованість на творчу мовленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення, яке має за основу жорсткі алгоритми і стереотипи.

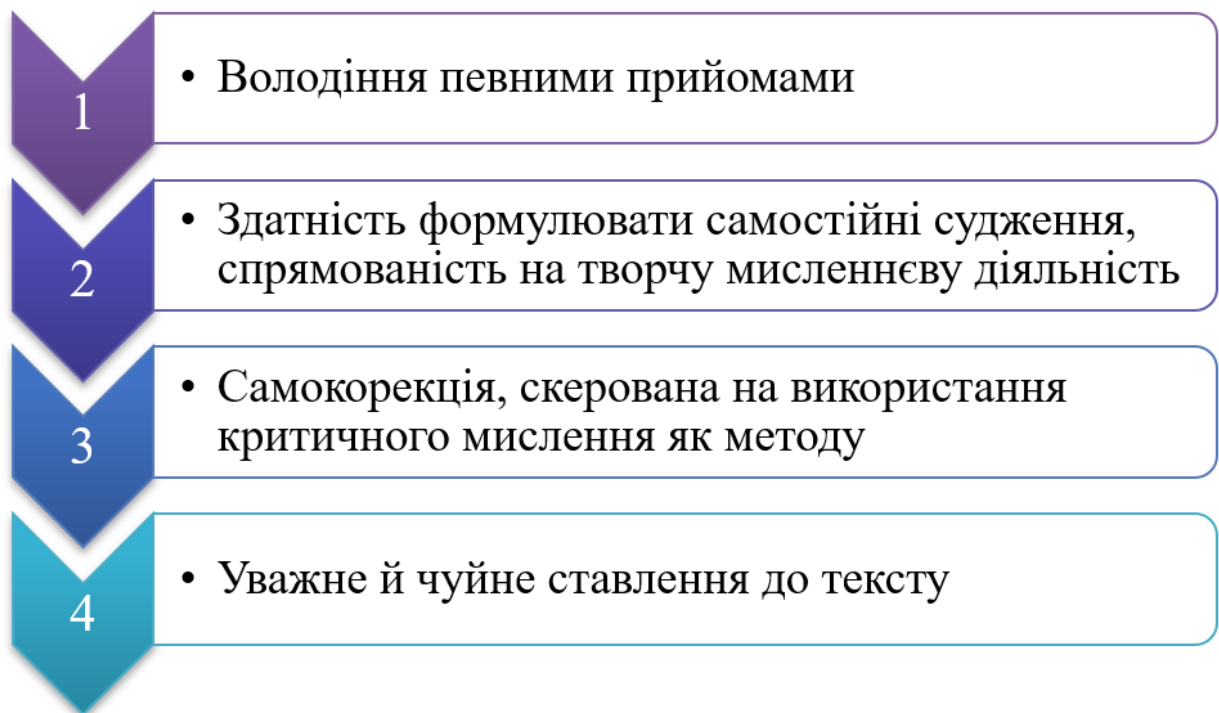

Рис. 1.3. Ключові елементи критичного мислення

3. *Самокорекція* потребує використання критичного мислення як методу, що заснований на власних судженнях та має на меті їх корекцію чи покращення.

4. Загальні критерії не виключають *уваги та чуйності* до контексту. Критично мислячою людиною критерії сприймаються у зв'язку із контекстом, вона допускає відповідні ситуативні альтернативи.

Відповідальність передбачає, усвідомлення обов'язку надавати доводи та приклади згідно з прийнятими стандартами.

З практичної точки зору – критичне мислення може бути ситуативним, проєктним або ж їх синтезом.

Критичне мислення спирається на *критерії* – положення, що розглядаються критично мислячою людиною, із оцінюванням ідей у процесі їх аналізу чи критики. М. Ліпманом виділено такі критерії, як, наприклад, закони, правила, інструкції, вимоги, норми, принципи тощо. Критичне мислення передбачає структурування власної аргументації. Однак критерії не абсолютизовані, вони піддаються сумніву, можуть бути змінені або навіть замінені [12].

Провідними психологами та педагогами [3; 6; 41] вказано ознаки особистості, яка критично мислить:

- Відкрита до чужих думок, тобто здатна розглядати питання різнобічно;
- Компетентна – прагне обґрунтовувати власну думку з використанням дійсних фактів;
- інтелектуально активна – виявляє інтелектуальну ініціативу, небаїдуже сприймає події;
- допитлива – вміє досягнути сутність джерел інформації;
- незалежно мислить – не має побоювань неузгодження з групою, нездатна некритично слідувати чужим думкам;
- вміє дискутувати – уважно ставиться до ідейно протилежних думок, вміє висувати об'єднуючі ідеї;
- прониклива – здатна досягнути сутність питання, явища, інформації, абстрагуватися від зайвих деталей;
- самокритична – розуміє особливості свого мислення [22].

Використання критичного мислення передбачає чітке розуміння, які види розумової діяльності не відносяться до критичного мислення. Важлива розумова операція, без якої неможливий освітній процес, – це запам'ятовування. Зазвичай воно є базою освітньої діяльності. Як результат – людина стає носієм як важливої, так і неважливої інформації. Критичне ж

мислення орієнтоване не стільки на кількість знань, як на уміння їх використовувати.

Дуже часто критичне мислення плутають з розумінням. Намагання зрозуміти чужу ідею зумовлює подальшу пасивність учня, оскільки він сприймає лише те, що було створено кимось іншим.

Водночас, запам'ятовування фактів і розуміння ідеї – це необхідні умови для критичного мислення. Проте варто розуміти, що самі по собі вони є не критичним мисленням, а лише його інформативною базою [4].

Ситуативне мислення є осмисленням та аналізом визначеної події, конкретною «відповіддю» на деякий факт реальності. Це поширений тип мислення, адже сучасний світ вимагає від людини швидкої і вчасної реакції на зміни. Ситуативне мислення направлене на розв'язання актуальних і важливих питань.

Проектне мислення спрямоване на майбутнє в контексті формулювання чи оформлення поставленої мети перетворень або ж досягнень людини. Результат такого мислення – це план дій з певним рівнем конкретності.

Синтез ситуативного та проектного мислення є продуктивним з позиції комбінації завчасно раціонально оформленої мети та її ситуативного корегування як реакції на зміни. Цей стиль мислення дозволяє обґрунтовно й чітко формулювати завдання для реалізації заданої мети [7].

Також не варто плутати критичне мислення з творчим. Творче мислення визначають як таке, що має за результат відкриття принципово нового чи вдосконаленого рішення певного завдання. На відміну від нього, критичне мислення є перевіркою запропонованих рішень, яке має на меті визначення сфери їх можливого застосування. Творче мислення є спрямованим на створення нових ідей, на противагу йому критичне виявляє їх недоліки й дефекти. Варто зазначити, що ефективне вирішення завдань потребує застосування обох видів мислення.

Отже, розвиток критичного мислення – це складовий етап особистісного розвитку. Критичне мислення показує здатність учня самостійно оцінювати

явища довкілля, дійсність, інформацію, наукові знання, думки і твердження інших людей, уміння розрізняти позитивні і негативні аспекти [16].

1.2. Особливості технології розвитку критичного мислення молодших школярів

Сучасна освіта ставить перед собою значну кількість завдань, якими передбачено не лише забезпечити учням якісні знання, а ще й сформувати компетентну особистість, яка спроможна творчим чином вирішувати поставлені задачі.

Першочерговою стає проблема розвитку критичності мислення школярів. Тобто, при обробці нової інформації учні мають вміти вдумливо та критично, різнобічно ставитись до нових ідей, роблячи висновки про точність і цінність інформації.

Розвиток мислення учнів у процесі навчання психологами розуміється як формування і вдосконалення усіх видів, форм та операцій мислення, формування вмінь та навичок застосування законів мислення під час пізнавальної й навчальної діяльності, а також уміння переносити прийоми розумової діяльності від однієї області знань до іншої [5].

Навчитись критичному мисленню, виконуючи певний чіткий алгоритм, неможливо. Однак педагог повинен створити у класі ряд умов, а також дотримуватись кількох настанов, щоб успішно залучити учнів до процесу критичного мислення. Саме таким чином створюють середовище розвитку критичного мислення.

Згідно з дослідженням [5], для стимулювання критичного мислення школярів, вчитель повинен:

- виділяти час та забезпечити можливість застосувати критичне мислення;
- дозволяти учням вільне розмірковування;

- сприймати найрізноманітніші ідеї і думки;
- сприяти до активного залучення дітей до освітнього процесу;
- забезпечити учням середовище, яке вільне від негативної оцінки, критики;
- підтримувати кожного учня, вселяючи впевненість в його здатність продовжувати критичні міркування;
- цінувати критичні судження учнів.

Водночас, для початку ефективного застосування критичного мислення на практиці, учні повинні:

- розвивати впевненість у собі та розуміння цінності власних думок та ідей;
- активно брати участь в освітньому процесі;
- ставитись із повагою до різноманітних думок;
- бути готовим висувати і відкидати судження.

Як вже було зазначено, упровадження нових стандартів підвищує роль інноваційної діяльності людини у всіх сферах. Ці умови спричиняють потребу в інноваційній системі освіти, орієнтованій на нові стандарти освіти.

У школах України останнім часом дедалі ширшого застосування набувають підходи щодо організації навчальної діяльності учнів, представлені програмою «Читання та письмо для розвитку критичного мислення». В рамках проекту розроблена система навчальних методик, котрі сприяють розвитку навичок критичного мислення і самостійного навчання. Основоположниками технології розвитку критичного мислення є Ч. Темпл, К. Мередіт, Д. Стіл [27].

Методична література специфіку навчальної технології розвитку критичного мислення описує наступним чином.

- 1) навчальний процес має базуватися на обґрунтованих науково закономірностях взаємодії особистості та інформації.
- 2) фази (виділяють *виклик, осмислення, рефлексію*) вимагають від педагога максимальної гнучкості, спричиненої умовами навчання та індивідуальними особливостями школярів.

3) технологія дозволяє навчатися на базі принципів співробітництва, спільного планування освітньої діяльності та її повного осмислення.

Таким чином, всі форми роботи, які використовуються в рамках технології розвитку критичного мислення, має за основу три фази (рис. 1.4.).

I. Виклик (актуалізація, передбачення). На цій фазі школярі реалізують такі задачі:

- актуалізація уже наявних знань з обраної теми. Водночас від педагога вимагається чітко організувати процес відновлення знань, здобутих раніше, та які необхідні для сприймання матеріалу нової теми;

Рис. 1.4. Структура уроку з використанням технології критичного мислення

- спонукання до пізнавальної діяльності. Різноманітні способи, з допомогою яких створюється так звана «інформаційна пустота», яку учням хочеться заповнити;

- самостійно визначити учням напрями щодо вивчення нового матеріалу, визначити ті аспекти, які було б бажано обговорити (критичне мислення – самостійне мислення).

II. *Реалізація зміту (осмислення, побудова знань, усвідомлення).*

Перша фаза спонукає учня ставити питання «Що це для мене означає?», «Навіщо це мені потрібно?», а друга – реалізувати зміст цих питань у процесі певної навчально-пізнавальної діяльності. Вирішують дві основні задачі:

- як організувати активне опрацювання нової інформації?
- як співвіднести новий матеріал з відомим раніше і засвоєним?

III. *Рефлексія.* Мається на увазі органічна інтеграція нового досвіду та нових знань, тобто матеріал має стати повністю засвоєним. Для цього необхідно:

- самостійна систематизація засвоєного;
- визначення напрямів подальшого засвоєння теми: за яких умов усе це може бути застосовано.

На основі зазначених фаз, деякі дослідники в психолого-педагогічній літературі зазначають не три, а чотири етапи, у ході яких формується критичне мислення учнів (згідно з М. Векслером, А.В. Тягло, Т.С. Воропай) (рис. 1.5.)

I. *Перший етап* є актуалізацією знань, пробудженням зацікавленості темою, визначенням мети вивчення певних конкретних матеріалів.

II. *Другий етап* є осмисленням нової інформації, критичним читанням та письмом.

III. *Третій етап* є роздумами або рефлексією, формуванням особистої думки щодо навчального матеріалу.

IV. *Четвертий етап* є узагальненням та оцінкою інформації (або ж проблеми), визначенням можливих способів її розв'язання, з'ясуванням власних можливостей.

V. Варто зазначити, що запропонована методична система містить концептуальну базу, яка може бути реалізована у будь-якому класі під час викладання будь-якого навчального предмета.

Рис. 1.5. Етапи формування критичного мислення учнів

Традиційною освітньою системою передбачено, що учень має засвоїти навчальний матеріал та потім робити відповідно до вивчених правил. На противагу, технологія розвитку критичного мислення говорить, що правил на всі випадки життя не існує, потрібно мислити (крім того – самостійно): не помиляється виключно той, хто нічого не робить. Помилка – це один із варіантів навчання, а негативний результат – теж результат, який спроможний допомогти у пізнанні світу. При недосягненні мета потрібно переглядати і коригувати методи її досягнення.

Останнім часом проводяться дослідження, якими підтверджено можливість сформувати в учнів початкових класів більш складні якості, що забезпечують, обумовлюють розвиток критичного мислення школярів [3;5;9].

Проаналізувавши виділені елементи традиційної освітньої системи та методичної системи розвитку критичного мислення на основі методичних праць [5], наведемо порівняння (табл. 1.2).

Порівняння традиційної та методичної систем освіти

Елементи порівняння	Традиційна освіта	Методична система розвитку критичного мислення
Освітній процес	Взаємозв'язок двох самостійних діяльностей: освітньої діяльності вчителя та освітньо-пізнавальної учнівської діяльності	Цілісна взаємодія двох рівноправних учасників – учня та вчителя
Мета	Засвоєння учнями певного об'єму знань, умінь, навичок	Процес отримання умінь та навичок (формування креативних здібностей) учнів. Розвиток особистості та різних форм мислення кожного з учнів
Цілі, завдання і хід роботи	Задаються учителем	Розробляються учителем спільно з учнями
Мотивація	Вимоги учителя	Створюються передумови для активізації діяльності учнів, зокрема, пізнавальної
Зміст навчання	Відбувається трансляція інформації (тобто, учнів навчають основам знань)	Виявляється основний зміст чуттєво-комунікативних ідей наукового спрямування
Можливі форми навчання	Фронтальна	Групова й індивідуальна

Елементи порівняння	Традиційна освіта	Методична система розвитку критичного мислення
Методи навчання	Описові: спостереження учня за інструкцією чи поясненням, його дія відбувається на основі заданого алгоритму	Пошукові: використання доступних навчально-методичних матеріалів, учнями виробляється алгоритм власних дій та міркувань
Стиль поведінки вчителя	Лідерський, дії чітко регламентовані	Рефлексивний, інтерактивний, проводиться своєрідне інтерв'ювання
Спілкування	Авторитарне	Демократичне
Ініціативність учнів	Скерована, за необхідності може гальмуватися	Надається підтримка
Акцентуація	Розвивається пам'ять і окремі розумові вміння дітей, відкидається власний учнівський досвід з навчання	Якомога більше залучається до навчання власний учнівський досвід, їхнє мислення, творча уява, фантазії
Пам'ять	Не завжди активна, перенасичена алгоритмами, схемами та формулами	Активна, оскільки самостійно набуті алгоритми можуть функціонувати за будь-яких умов

Елементи порівняння	Традиційна освіта	Методична система розвитку критичного мислення
Мовлення	Інформація відтворюється (до того ж часто неусвідомлено), вона укладена у формули та правила	Здійснюється обмін думок (інколи – критичних), почуттів, підбираються власні засоби, щоб виразити особисту позицію
Стиль мислення	Емпіричний (метод спроб та помилок)	Аналітичний, критичний, який має за основу загальні методологічні принципи

У методичній літературі [3;5] сказано, що для ефективного розвитку критичного мислення молодших школярів слід активно застосовувати методи та прийоми (стратегії) розвитку критичного мислення, яких є велика кількість. Умовно вони всі можуть бути поділені на дві групи: короткі (малі) та модальні (великі). Невеликі стратегії можуть бути використані на різних етапах уроку, навіть у структурі традиційного заняття. Великими стратегіями передбачено для реалізації значний проміжок часу, і розраховані вони на цілий урок.

Для забезпечення ефективності застосування методики, учителю необхідно усвідомити необхідність активної участі учнів в освітньому процесі. Часто учні не проявляють себе на заняттях, пасивні, здатні лише механічно записувати, а потім бездумно відповідати на поставлені питання, виключно відтворюючи надиктоване вчителем. Такі учні не мають зацікавленості в засвоєнні знань, і не будуть мислити критично до тих пір, поки педагог не створить творчу атмосферу, яка буде сприяти активному залученню учнів до процесу навчання. Треба дозволити їм вільно розмірковувати, робити припущення, встановлювати їхню очевидність або безглуздість. Коли кожному з учнів буде дозволено не погодитися чи

висловити власну думку, то вони зможуть повністю включитися в процес критичного мислення і будуть готові взяти відповідальність за власну думку.

Процес формування критичного мислення має бути постійним – під час кожного уроку, виконання будь-яких видів робіт педагог може і повинен розвивати критичне мислення учнів. Причому чим раніше розпочнеться процес формування критичного мислення, тим краще, оскільки з віком людина починає складніше спримати нове.

Отже, з використанням технології критичного мислення стають можливими:

- організація самостійної роботи на уроці;
- залучення кожного учня до освітнього процесу;
- розвиток в учнів позитивного ставлення до інтелектуальної творчої діяльності;
- підвищення рівня самоорганізації учнів;
- опанування раціональними прийомами самоосвіти;
- стимулювання розумової діяльності і розвиток пізнавальної активності;
- розвиток ключових компетентностей, особисто значущих для учнів умінь та навичок.

Окрім зазначеного, методисти стверджують, що у молодших школярів зникає страх зробити помилку, а також у дітей спостерігається посилення бажання уважно слухати однокласників, спільно з ними здійснювати пошук шляхів вирішення освітніх проблем [17].

Отже, критичне мислення – це складова розумової діяльності учнів початкових класів. Під критичним мисленням розуміють особливості мисленнєвої діяльності людини, зумовлені характером завдань, котрі виникають у процесі пізнання соціальної дійсності, самопізнання, взаємодії з іншими людьми. Перш за все, критичне мислення проявляється в оцінюванні як власної діяльності, так і інших людей з точки зору законів і суспільних правил, а також законів природи.

Теоретичний аналіз особливостей розвитку критичного мислення учнів

початкової школи показав, що розвиток критичного мислення – це складовий етап особистісного розвитку. Критичне мислення показує здатність учня самостійно оцінювати явища довкілля, дійсність, інформацію, наукові знання, думки і твердження інших людей, уміння розрізняти позитивні і негативні аспекти.

Дослідження особливостей технології розвитку критичного мислення стосовно молодших школярів показало, що ця технологія має на меті не механічне запам'ятовування інформації, а осмислений процес її сприйняття, постановки та розв'язання проблеми. Тобто, технологія пропонує такий підхід до освітньої діяльності, за якого учні навчаються критичному аналізу, формуванню власної думки, критичному ставленню до нової інформації та її дослідженню.

Особливість розглянутої технології полягає у відсутності категоричності та яскраво вираженої критики від учителя, наданні учню можливості самопізнання в процесі отримання знань.

Такая сучасна освітня технологія розвитку критичного мислення учнів початкової школи сприяє освітній мотивації (підвищенню інтересу до освітнього процесу та активного сприйняття навчального матеріалу), інформаційній грамотності (розвитку здатності до самостійно аналітично та оцінююче працювати з інформацією), та соціальної компетентності (формуванню навичок комунікації та відповідальності за знання).

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Методики розвитку творчого мислення учнів молодшої школи

Розглянемо найбільш застосовні у практиці вправи для формування творчого мислення учнів молодшої школи, які мають за основу технологію розвитку критичного мислення. До цих вправ включені цілі, які виходять із загальних завдань зазначеної технології. Вправи та стратегії розроблені згідно з формуванням кожної ознаки критичного мислення. Варто зазначити, що вправи, що мають за мету сформувати виключно якусь одну із ознак критичного мислення, відсутні. Кожна з вправ є мультифункціональною, тобто вона сприяє розвитку відразу декількох ознак. Навчити молодших школярів мислити критично означає, перш за все, правильно поставити запитання, направити увагу дітей у правильне русло, навчити робити висновки та знаходити рішення. Можливість кожній дитині розвивати індивідуальні розумові здібності вимагає розумного керівництва з боку вчителя.

Для використання на уроках у молодшій школі найчастіше використовують такі вправи для розвитку критичного мислення дітей:

- кероване читання з передбаченням, робота з текстом, запитання, порушена послідовність;
- ессе;
- дискусія;
- асоціативний кущ;
- діаграми Венна;
- сенкан;
- написання казок, казка-навиворіт, конструювання загадок;
- письмо в малюнках тощо.

Розглянемо зазначені та деякі інші когнітивні технології розвитку критичного мислення:

1. Розминка застосовується для об'єднання учнів у групи або пари, вона активізує емоційну та розумову діяльність, допомагає зосередитися на предметі на початку уроку, може бути застосована для відпочинку або ж для зміни виду діяльності у ході заняття.

Підхід до організації розминки може бути різноманітним. Одним з можливих варіантів є обговорення девізу або епіграфу уроку (зазвичай це висловлювання видатних людей, народна мудрість тощо).

2. «PRES» (ПРЕС, з англ. – Position, Reason, Exempl, Sammary) допомагає навчити дітей знаходити коректні аргументи та формулювати свою думку стосовно спірного питання; розбиратися у власних ідеях, і, крім того, надавати їм вигляд чіткої та логічної структури.

Технологія може використовуватися на будь-якому з етапів уроку. Слід зазначити, що аргументованість думки варто доводити поетапно.

Тож, технологія включає 4 етапи:

- Висловлюємо власну думку: «Я вважаю...», «На мою думку...».
- Наводимо аргументи, Пояснюємо причину такої точки зору: «Оскільки...», «Тому що...».
- Наводимо приклад додаткових аргументів, що підтримують власну позицію: «..., наприклад, ...».
- Узагальнюємо вищесказане, формулюємо висновки: «Отже...», «Таким чином...».

3. Робота в парах сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання, розвитку навички пристосовування до роботи в групах, є основою для ефективного застосування інтерактивних технологій у подальшому. Парна робота забезпечує всіх дітей в класі можливістю говорити, здійснювати вільний обмін ідеями з партнером, спілкуватись, надавати один одному допомагати, висловлюватись, намагатися переконувати, критично мислити. До завдань, які є доцільними для роботи в парах, відносяться:

- 1) обговорювати матеріал з теми та виділяти у ній головне;
- 2) аналізувати задачі та теореми;
- 3) формулювати запитання з теми;
- 4) здійснювати взаємну перевірку виконання завдання, а також оцінювати роботи один одного;
- 5) відповідати на питання один одного;
- 6) відтворювати нові знання на основі ключових слів тощо.

4. Сенкан (або «Сенквейн») – це короткий неримований вірш, який складається з 5 рядків. Цей вид поезії було винайдено американською поетесою А. Крепс під впливом японської поезії. Техніка сенкану чудово підходить для розвитку образного мислення, сприяє концентрації знань, переосмисленню отриманої інформації, вираженню власної позиції з теми, а також вивченню нових понять.

Наведемо правила складання сенкана:

- 1) *1-й рядок – 1 слово* – вказують головну тему або ж об'єкт обговорення (іменник чи займенник).
- 2) *2-й рядок – 2 слова*, якими описують властивості, ознаки чи характеристики об'єкта (прикметники, дієприкметники).
- 3) *3-й рядок – 3 слова*, що здійснюють опис дії, які є характерними для об'єкта (дієслова, дієприкметники).
- 4) *4-й рядок – фраза (4 слова)*, у якій автор висловлює особисте відношення до теми.
- 5) *5-й рядок – слово-резюме*, надання ключової характеристики або ж інтерпретація об'єкта по-новому.

Технологія «Сенкан» є цікавою для учнів та відносить до своїх переваг: забезпечення міжпредметних зв'язків, розвиток творчих здібностей учнів, збудження зацікавленості і навіть захоплення предметом, процесом навчання загалом.

5. Дискусія. Загальновідомо, що різновиди дискусій і дебатів є актуальним прийомом, який застосовують для формування критичного

мислення. З використанням дискусій і дебатів здійснюється ефективно розв'язання проблем через самовираження, навчання аналізувати ситуацію, добирати аргументи для розв'язання питання, розвиток комунікативних навичок. Дискусія надає можливість учням у класі здійснити аналіз визначених проблем, налагодити взаємодію один з одним, виявити різнобічні позиції стосовно однієї проблеми чи питання.

Дискусія сприяє формуванню світогляду, теоретичних знань, уміння вчитися, уміння систематизувати і застосовувати знання, розвитку критичного мислення, пізнавального інтересу, здатності до висловлення власної думки; спонукає застосувати набуті знання, виявляти ініціативу.

Дискусія може бути розглянута як форма організації освітньої діяльності учнів на уроках, а також в якості методу, з допомогою якого школярами виконується поставлене перед ними завдання пізнавального спрямування.

У першому випадку дискусія -- це один з видів колективної роботи, у другому вона виступає складовою частиною заняття. Дискусія як прийом для формування критичного мислення починають застосовувати у середніх класах. Сьогодні діти отримують достатню кількість інформації з різноманітних джерел.

Варто зазначити, що технологія опрацювання дискусійних питань включає такі прийоми, як «ПРЕС», «Зміни позицію», «Займи позицію», «Круглий стіл» тощо.

6. Мозковий штурм – це методичний прийом, розроблений А. Озборном. Його суть – відокремлення процесів створення ідей від їх оцінювання. Мета – занурити учнів у атмосферу вільного творення, за якого створення нових ідей стимулюється в процесі сприйняття ідей інших людей. Акцент не на якості, а на кількості висловлених ідей.

Таким чином, мозковий штурм – це методика генерації нових ідей. Воан застосовується індивідуально або ж у складі груп. У ході мозкового штурму учнями висловлюються будь-які, навіть найфантастичніші ідеї, припущення. Завдання вчителя – не заважати, а, навпаки, надавати підтримку школярів, а

також зафіксувати висловлені ними ідеї для подальшого обговорення. Застосування такого прийому дозволяє позбавити учнів таких відчуттів, як незручність, скутість, а також інерційності мислення і шаблонності у ході розв'язання проблеми. Учням надається можливість розглянути явище або предмет з нового боку, отже, це сприяє розвитку творчого мислення. Такий метод використовується за розв'язання різноманітних проблем, від найпростіших, відповідь на які надана в підручнику, та до складніших.

7. Есе – це такий письмовий твір, в якому учень висловлює власні думки щодо деякої проблеми. До переваг есе відносять:

- Збагачення словникового запасу;
- надання учневі можливості «почути» себе;
- розширення світогляду, спонукання до уваги і спостережливості;
- надання можливості робити підсумки у нетрадиційній формі.

Наприкінці уроку пропонуємо учням написати 5-хвилинне есе. Його використовують, щоб визначити ключові поняття теми чи нові поняття, що сподобалось або не сподобалось у ході уроку, які запитання лишилися незрозумілими тощо.

8. Мозаїка – це технологія, згідно з якою відбувається об'єднання учнів класу у постійні групи.

Варто розроховувати завдання таким чином, щоб кількість учнів співпадала з кількістю частин у тексті. Кожному учню надається певний номер, а текст ділять на логічні частини. Кожен фрагмент вивчає певна експертна група, яка формується по принципу однакових номерів або кольорових карток.

Робота експертних груп відбувається наступним чином: діти досліджують свою частину, готуються представити її зміст своїм товаришам з постійної групи. Таким чином, кожною дитиною вивчається своя частина тексту, але із допомогою товаришів-експертів з іншої частини вона повинна сприйняти цілий текст. Робота завершується поверненням експертів до

постійної групи, відбувається взаємонавчання, а також перевіряють засвоєння змісту учнями загалом.

Зазначена технологія може бути використана як під час вивчення теоретичного матеріалу, так і у ході розв'язування вправ або задач.

9. Самооцінка – ця технологія дозволяє залучити усіх учнів до роботи на уроці. З її допомогою відбувається:

- навчання учнів здійснювати контроль та оцінювання дій власних та інших учнів;
- краще розуміння учнем виставленої вчителем оцінки;
- надання учителю та учням інформації щодо необхідності корегування знань;
- надання природної можливості диференціювання домашнього завдання.

Технологія самооцінки застосовується під час перевірки завдань як у письмовій, так і в усній формі. Наприклад, після написання диктанта учнями здійснюються самоперевірка та самооцінювання (за попередньо обговореною системою балів). Оцінка виставляється у зошиті олівцем. Аналогічна робота проводиться у ході перевірки домашнього завдання або ж самостійної роботи. Результати самооцінки фіксують з допомогою індивідуальних карток чи листів оцінювання, які переглядає і аналізує вчитель. Остаточні оцінки виставляються вчителем у журнал. За умови систематичного проведення такої роботи самооцінка учня та оцінка вчителя будуть збігатися. Така форма роботи дозволяє оцінювати роботу кожного з учнів на уроці.

10. Дерево припущень – ця технологія зручна для використання у темах, котрі містять елемент прогнозування або обговорення стосовно розвитку певного явища у майбутньому. Учні озвучують власні ідеї та спільно створюється «дерево передбачень». Стовбур дерева – це певна задана тема, гілки є передбаченнями (я думаю, що ...; ймовірно, що буде так...), а листки є аргументами на користь тверджень.

11. Дерево рішень – ця технологія дозволяє встановити позитивні та негативні наслідки для кожного варіанту рішення проблеми. Така вправа стимулює розвиток не тільки критичного мислення та креативності, а ще й розвиває толерантність у стосунках, лаконічність у висловлюваннях, відповідальність у прийнятті рішень.

12. Технологія недостатньої інформації. За умови використання цієї технології учням спеціально не дають всієї інформації, яка потрібна для розв'язання поставленого освітнього завдання. Недостатню інформацію учні отримують у вчителя або знаходять у підручнику чи інших джерелах інформації.

13. Технологія «6 кольорових капелюхів» була розроблена з урахуванням педагогічного принципу таксономії американського психолога Б. Блума і шести рівнів освітніх цілей когнітивної сфери: знання – розуміння – застосування – аналіз – синтез – оцінка.

Технологію можна застосовувати на етапі виклику, однак варто враховувати, що вона вже містить деякі елементи осмислення і навіть рефлексії. Учні діляться на команди (або це можуть бути окремі ролі для кожного учня), кожна з яких отримує свій «капелюх».

Колір капелюха – це вказівка на тип завдання:

- Білий капелюх – необхідно розказати про тему виключно фактами й цифрами.
- Жовтий капелюх – варто подумати, чому ... (тут є певне питання, яке стосується основ теми, досліджуваної класом).
- Чорний капелюх – необхідно довести, що ... (завдання в межах теми).
- Червоний капелюх – слід подумати, до якого емоційного стану може призвести вивчення цієї теми (чи її ключового елемента).
- Зелений капелюх – варто подумати, яким чином використовувати тему чи її елементи для покращення життя? Якими позитивними рисами (моментами) володіє ця тема?

- Синій капелюх – потрібно узагальнити висловлювання усіх попередніх груп (капелюхів), підсумувати, яку корисну та нову інформацію ми отримали після виконання завдання.

14. Прогнозування за ілюстрацією потребує від вчителя демонстрації ілюстрації до теми обговорення. Діти повинні висловити власні припущення стосовно теми і того, що вони знають з неї. Учитель може ставити такі питання: на вашу думку, що тут зображено? Як це може стосуватися повсякденного життя, або ж певної галузі чи сфери науки? Як можна сформулювати тему нашого обговорення? Яка інформація про це вам уже відома?

15. Згідно з технологією «**Логічний ланцюжок**» учням дають завдання, де містяться уривки з тексту, цитати, факти, події, інформація про визначних персон тощо. Все надане слід поєднати, або зробити запис у хронологічному порядку чи згідно з логікою [34].

16. Технологія «Рибна кістка» (Fishbone) отримала свою назву через своє візуальне вираження, яке нагадує рибну кістку. Цей метод дозволяє учням розбивати загальну проблемну тему на ланцюжок причин та аргументів. Застосування цього прийому допомагає учням осягнути важливість аргументів, а також багатогранність кожної проблеми, можливість її спричинення кількома факторами, до того ж пов'язаними. «Рибна кістка» – це дуже дієвий інструмент для застосування у соціальних, виховних темах.

Хід роботи:

1) Спільне обговорення проблемної теми (під керівництвом вчителя) завершується записом учнями її чіткого формулювання у полі «Проблема».

2) Після аналізу інформації з теми (на основі текстових, аудіо- та відеоматеріалів тощо) учні мають виділити низку причин та аргументів, які їх підтверджують. Досить часто знаходять більше причин, ніж аргументів. За такої ситуації слід пояснювати дітям, що це – нормально, оскільки бувають ситуації, коли у причин ще немає логічного пояснення і вони лишаються у якості припущень.

3) Шляхом аналізу причин та аргументів учнями формулюється висновок, який записують у останній частині малюнку.

17. Технологією «Ромашка Блума» передбачено пропонування учням таких запитань (після першого знайомства з інформацією) учителем:

- Простих / фактичних (спрямованих на перевірку пам'яті): Що...? Коли...? Де...?
- Уточнюючих: На твою думку, що...? Тобто, ти вважаєш, що...?
- Пояснюючих: Чому...? Що розуміється під ...? Якою є головна ідея...?
- Творчих, де є елемент прогнозу/припущення: а що, якби...? Як би покращили...? Запропонуйте альтернативу...
- Оцінювальних: Чим (певний предмет / явище) відрізняється від іншого (предмета / явища тощо)? Яка цінність ...? Як можна визначити / аргументувати...? Який висновок можна зробити щодо...?
- Практичних, якими висвітлюється взаємопов'язаність теорії із життям: Як це може бути застосовано у повсякденні? Яким чином це практично використовується?

Як можливий варіант, запитання оформлюють у вигляді «ромашки Блума», де кожна пелюстка – відповідне запитання і дати для опрацювання командами.

18. Кола Венна – цю методику найкраще використовувати для порівняння двох понять або предметів. Її можна зобразити за допомогою схеми: два кола, що перетинаються між собою. Кожне коло означає окреме поняття, місце перетину — це спільні властивості обох понять.

За допомогою цієї діаграми можна порівнювати літературних героїв, явища природи, величини.

Наприклад, на уроці математики за допомогою кола Венна зіставимо дві геометричні фігури: прямокутник і квадрат. Тоді до властивостей цих фігур запишемо формули, за якими обчислюють їхні периметри. До спільного запишемо, що це плоскі геометричні фігури і в кожній є чотири сторони.

На уроці природознавства можна таким чином порівняти птахів і комах, море та озеро. На уроках української мови — іменник та прикметник, словосполучення і речення. Діаграма Венна допомагає учням з різних сторін розглядати предмети чи явища і знаходити відмінності між суміжними поняттями.

19. Кубування – це метод навчання, використання якого полегшує різнобічний розгляд теми. Варто зазначити, що цю стратегію слід застосовувати до вже добре відомої учням інформації. Можливе використання на етапі актуалізації чи рефлексії. Зазначений підхід передбачає використання кубика, на кожній грані якого написані вказівки стосовно напряму мислення чи письма.

У ході роботи вчителем пропонується викладення власних думок стосовно запропонованої теми. Такий метод допомагає дитині визначитися, яка інформація є знайомою, а яка є новою. Учень може сказати собі: «Це я знаю, але хочу узнати більше».

Наприклад, можна нанести такі вказівки на грані куба:

- I. Описати це (колір, форму, розміри).
- II. Порівняти це (На що це схоже? Від чого це відрізняється?).
- III. Підібрати асоціації (Про що змушує думати? Що саме приходить на думку?).
- IV. Проаналізувати це (Потрібно сказати, як це зроблено? Чи відомо це?).
- V. Як це використовувати (Слід знайти спосіб застосування, як це може бути застосоване?).
- VI. Запропонувати аргументацію «за» чи «проти» цього (Що є добре чи погане? Потрібно зайняти деяку позицію, використовуючи якомога більше аргументів).

20. Стратегія «Читаємо та запитуємо». Запитання – це така форма мислення, у якій виражається потреба в інформації. Високорівневе мислення – це вміння задавати суттєві питання. Саме розвиток критичного мислення – це мета, задля якої слід навчити дітей ставити питання. В.О. Сухомлинський

неодноразово було наголошено, що досвідчений педагог зробить усе, щоб у дітей виникали питання, і щоб вони уміли запитувати про те, що їх цікавить.

Школа має навчити дитину не тільки відповідати на питання, а ще й ставити їх, оскільки уміння запитувати – це здатність розділяти відоме й невідоме, визначати об'єкт пошуку. Запитання – це інструмент, з допомогою якого відбувається пізнання учнем світу. Ефективне формування уміння запитувати забезпечують вправи на відгадування з використанням запитань предмета, який задумав учитель. Наприклад, учитель каже, що варто відгадати предмет, що він задумав. Для цього діти мають поставити йому кілька запитань, з допомогою яких можна відгадати цей предмет. Учитель має привернути учнівську увагу до таких запитань, що мають пізнавальне значення.

21. Кероване читання або читання з передбаченням застосовують наступним чином. Після того, як учні ознайомилися з назвою тексту та його автором, але перед читанням вчитель ставить низку питань, що дозволяють зробити припущення, про що буде йти мова в тексті (учні можуть висловлюватися, працюючи у парах чи групах). Текст розділяють на частини, читають учні його частинами. Бажано робити зупинки на найцікавіших місцях, аби створити таємничу ситуацію очікування. Після читання це передбачення аналізується.

Таким чином, учнів навчають розуміти текст, робити припущення, розмірковувати над змістом, здійснювати його порівняння та оцінювання. На дошці слід накреслити таблицю і заповнювати її у ході читання. Після читання заголовку, учнями робиться перше припущення, а вчитель – заносить його до таблиці. Потім читають першу частину тексту, відповідають на питання: «Що відбулося?». Наступним кроком обговорюють, які припущення були правильними (за необхідності можна зачитати докази з тексту).

Передбачення можуть бути запропоновані за:

- прислів'ями;
- загадками;

- малюнком (чи малюнками);
- ключовими словами;
- назвою твору.

22. Стратегію «**Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися**» можна застосовувати для структурування цілого уроку. Під час учнівської роботи учитель спочатку просить їх подумати, що їм вже відомо із теми уроку, а потім – поставити питання стосовно теми та знайти відповіді на них.

Теорією навчання наголошується, що активне навчання є кращим за пасивне. Учні навчаються краще, коли вони пригадують вже відоме, задають питання, підтверджують нові набуті знання.

Технологія допомагає виховати дітей, котрі вміють розмірковувати, спілкуватися, чути та слухати інших.

23. **Асоціативний куц** – це стратегія, при застосуванні якої слід дотримуватись наступних правил:

- Запис у центрі дошки ключового слова чи фрази;
- Запис будь-яких слів чи фраз, що приходять на думку;
- Ставлять знаки питання («?») біля тих частин куца, де є невпевненість;
- Записують усі ідеї, що з'являються (або наскільки дозволяє час).

24. Стратегією «**Порушена послідовність**» передбачені наступні етапи роботи в групах:

- 1) Учитель пропонує учням декілька речень з тексту, що записані з порушенням послідовності.
- 2) Учні об'єднуються у групи. Кожна з груп має запропонувати власну послідовність поданих речень. Результат фіксують у зошитах.
- 3) Учні читають текст і перевіряють результати.
- 4) Обговорення.

25. Стратегія «**Взаємні запитання**» складається з таких кроків:

- Текст або матеріал для вивчення поділяється педагогом на логічно завершені частини.

– Учнями вголос зачитуються цілі частини, потім самостійно ставлять запитання:

- Одне одному в групі;
- Одне одному у парах;
- Одна пара (група) іншій.

26. Письмо в малюнках – це стратегія розвитку критичного мислення дітей, яка має досить простий алгоритм роботи:

- Діти намагаються намалювати те, що хотів сказати вчитель у ході роботи над матеріалом.
- Учням варто перенести власні враження, ставлення до подій на аркуш паперу.

27. Твір з опорою на піраміду – це особливий вид твору, який має наступне обмеження: кожен новий рядок додає лише одне слово. На практиці це мотивує учнів до підбору найбільш вдалих слів, продумування змісту того, про що буде розмова. Може бути і дзеркальна піраміда.

Твір з опорою на піраміду має такий алгоритм:

- 1) 1 слово (називають героя твору).
- 2) 2 слова (описують героя).
- 3) 3 слова (описують місце події).
- 4) 4 слова (описують проблеми (тобто, що сталося)).
- 5) 5 слів (опис першої події).
- 6) 6 слів (опис другої події).
- 7) 7 слів (розповідь про розв'язок ситуації).

28. Комунікативно-ситуативні вправи – це такі вправи, у яких учнів просять описати певний предмет або явище особливим чином, наприклад, використовуючи лише прикметники. Також можливий варіант використання синонімів та антонімів.

Отже, існує велика кількість вправ для розвитку критичного мислення учнів молодшої школи. У роботу можна обрати будь-який, що відповідає вашому досвіду, особливостям класу.

Проте варто пам'ятати, що завдання повинні містити певну проблематику, спонукати учнів до аналізу інформації, розмірковування над проблемою, узагальнення і систематизації, а також до висновків.

Практичне використання вправ з розвитку критичного мислення у початковій школі забезпечує низку позитивних змін учнів:

- підвищення зацікавленості у навчанні, учні проявляють активність на уроках;
- виникнення прагнення до осмислення отриманої інформації, що приходить на зміну звичайного вдоволення поверхневими поясненнями;
- позитивні зміни у критичному ставленні до своєї діяльності;
- вироблення прагнення критичного оцінювання інформації та дій інших;
- розвиток пошукової спрямованості мислення;
- зникнення боязні зробити помилку;
- посилення бажання уважно прислухатися до однокласників, спільно шукати шляхи вирішення освітніх проблем.

Таким чином, перед сучасною школою постає завдання виховання людини незалежної, вільної, здатної самотійно осмислювати явища навколишньої дійсності, відстоювати власну думку. Звичайно, основи зазначених якостей варто закладати ще у початковій школі від перших років навчання дітей, а вже потім продовжувати розвиток у середній школі та у закладі вищої освіти.

Отже, дитину навчають критичному мисленню та самотійним діям, відповідальності за власні думки та рішення із використанням когнітивних технологій. Варто зазначити, що робота над деякою проблемою може бути продовжена ще й у позаурочний час.

2.2. Експериментальна перевірка сформованості критичного мислення молодших школярів

Як уже було зазначено в попередньому розділі, застосуючи технології розвитку критичного мислення на уроках, педагог має на меті сприяння

формуванню розумових та мовленнєвих навичок учнів, розвиток їх творчих здібностей, уміння чітким і логічним чином будувати усні та письмові висловлювання згідно з метою та конкретною ситуацією спілкування.

Важливо зазначити, що для діагностування певного рівня розвитку психічних властивостей дитини, її інтелектуального розвитку, спеціальних здібностей, особистісних якостей індивіда необхідно володіти відповідними методами та методиками.

Ефективний розвиток критичного мислення учнів буде забезпечений за виконання таких умов:

1) дотримувати загальнопедагогічні і психологічні умови з метою розвитку критичного мислення учнів молодшої школи;

2) запроваджувати когнітивні технології розвитку критичного мислення.

Експеримент було проведено протягом 2019-2020 навчального року на базі загальноосвітньої школи. У досліді взяли участь 20 учнів 1-х класів: 10 учнів з 1-А класу (контрольна група) та 10 учнів 1-Б класу (експериментальна група).

Мета експериментального дослідження - практичним шляхом дослідити рівень розвитку критичного мислення молодших школярів.

У ході експерименту нами були вирішені такі завдання:

- встановити рівень розвитку критичного мислення учнів;
- виявлення оптимальних шляхів розвитку критичного мислення учнів у ході уроків;
- впровадити до уроків технології розвитку, які сприятимуть критичному мисленню учнів.

У дослідженні були задіяні наступні методи: бесіда, спостереження, педагогічний експеримент.

Для реалізації зазначених завдань було проведено дослідження, яким передбачалися констатувальний, формувальний і контрольний етап, тобто педагогічний експеримент.

На констатувальному етапі було проведено тест та оголошено загальну мету тестування, а також час виконання кожго їх завдань, оскільки він був обмежений:

1. Зачитування інструкції тестування (розпочинати та завершувати по моїй команді, завдання слід виконувати швидко, не варто довго затримуватися над виконанням одного завдання, також не варто хвилюватися, якщо не впоралися із завданням, оскільки, можливо, ви просто ще не вивчали цей матеріал);

2. Зачитування завдань, його розбір з учнями. На цьому етапі слід запитати у дітей, чи все їм зрозуміло;

3. Після команди «Розпочинаємо» вчитель непомітно натискає секундомір (це потрібно для того, щоб у дітей не виникло почуття тривожності);

4. Після команди «Стоп» дітям потрібно покласти ручки, педагог читає наступні завдання.

Розглянемо безпосередньо низку завдань для тестування. Зазначимо, що ключі до кожного тесту можна знайти у додатку А.

Завдання № 1 «Поняття»

Мета: виявити у дітей розуміння поняття, які були ними засвоєні під час уроків «Я у світі».

Максимальна кількість балів – 5.

Час на виконання завдання – 5 хвилин.

Вказівки до виконання: необхідно обрати та підкреслити слово, що логічним чином доповнює пропозицію.

Зразок: Портрет – це малюнок, що зображує предмети, природу, тварин, овочі, людину.

1. Інформація – це певні відомості про (алгоритми, об'єкти, тварин, техніку)

2. Комп'ютерний текст – це набір, у складі якого (числа, малюнки, об'єкти, символи)

3. Комп'ютер – це (монітор, клавіатура, процесор, ноутбук)
4. Телефон – це засіб, з допомогою якого передають (мову, спостереження, текст, малюнки)
5. Алгоритм – це (план, список, дії, вказівки)

Завдання № 2 «Анаграма»

Мета: Побудувати логічний ланцюг

Максимальна кількість балів: 3.

Час на виконання завдання: 5 хвилин

Вказівки до виконання: слід відновити і записати слова, у яких літери були переставлені місцями.

1. Окирса _____;
2. Овсоляс _____;
3. Абжа _____.

Ключ:

1. Сокира
2. Волосся
3. Жаба

Завдання № 3 «Виділити істотне»

Мета: навчити дітей відділяти суттєві ознаки від другорядних.

Максимальна кількість балів: 10.

Час на виконання завдання: 5 хвилин

Вказівки до виконання: Перед дужками записане слово, слід знайти два (з дужок) слова, які мають спільні найсуттєвіші ознаки з першим, та підкреслити їх.

Для зразку: Ліс (аркуш, груша, мисливець, дерева, чагарник).

1. Овочі (помідор, диня, кавун, огірок, груша).
2. Місто (авто, будинок, натовп, велосипед, вулиця).
3. Річка (берег, очерет, вода, рибалка, риба).
4. Гра (шашки, гравці, правило, баскетбол, штраф)
5. Лікарня (будинок, город, лікар, радіо, хворий).

Завдання № 4 «Класифікація»

Мета: виявити уміння до аналізу понять, виділення їх ознак, порівняння між собою та знаходження спільної ознаки, об'єднуючої декілька понять у одне.

Максимальна кількість балів: 5.

Час на виконання завдання: 5 хвилин.

Вказівки до виконання: Необхідно знайти та підкреслити слово, яке є зайвим з-поміж інших.

Для зразку: Ваза, тарілка, стіл, виделка, каструля.

1. Сергій, Василь, Іван, Петро, Семенов.
2. Літак, човен, техніка, поїзд, мопед.
3. Префікс, суфікс, прийменник, закінчення, корінь.
4. Дощ, снігопад, опади, ожеледиця, град.
5. Сміливість, хоробрість, рішучість, злість, відважність.

Завдання № 5 «Аналогія»

Мета: виявити сформованість у дітей здатності мислити за аналогією (це один із видів умовиводів).

Максимальна кількість балів: 5.

Час на виконання завдання: 5 хвилин.

Вказівки до виконання: перші два слова мають певний зв'язок, слід підібрати до третього слова таке, щоб зв'язок був аналогічним першій парі, та підкреслити його.

Зразок: Вуха – чути; очі – (рухатись, закривати, вії, бачити).

1. Квітка – ваза, птаха – (клюв, чайка, гніздо, пір'їна)
2. Школа – освіта, хворий – (лікар, студент, хвороба, лікування)
3. Город – огірки, сад – (огорожа, підпора, яблуна, лавка)
4. Машина – двигун, човен – (річка, берег, парус, хвиля)
5. Ніж – сталь, стіл – (ложка, дерево, стільчик, їдальня)

Завдання № 6 «Математика-1»

Мета: виявити уміння знаходити логічний зв'язок між числами.

Максимальна кількість балів: 5.

Час на виконання завдання: 10 хвилин.

Вказівки до виконання: кожен з рядків містить 5 чисел. Чотири з них мають спільну ознаку, на відміну від п'ятого, яке слід підкреслити.

Для зразка: 1, 7, 2, 3, 4.

- 1) 4, 8, 2, 6, 7.
- 2) 1, 3, 8, 7, 5.
- 3) 2, 4, 6, 7, 8.
- 4) 3, 5, 4, 9, 2.
- 5) 13, 17, 27, 37, 47.

Завдання № 7 «Математика-2»

Мета: виявити уміння здійснювати аналіз, узагальнення, класифікацію числового матеріалу.

Максимальна кількість балів: 15

Час на виконання завдання: 10 хвилин.

Вказівки до виконання завдання: необхідно відслідкувати аналогію та дописати три числа до кожного рядка.

Зразок: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

- 1) 6, 9, 12, 15, 18, , , .
- 2) 1, 2, 4, 8, 16, , , .
- 3) 4, 5, 8, 9, 12, , , .
- 4) 19, 16, 14, 11, 9, , , .
- 5) 29, 28, 26, 23, 19, , , .

Аналіз виконання завдань. Використовуючи кількісний метод для опису результатів тестування, зазначимо, що за кожну правильну відповідь повинен бути нарахований 1 бал, а результати підсумовуються.

Максимальною кількістю балів, які може набрати учень, є 48. Для подальшого коректного оцінювання результат потрібно перевести у відсотки, оскільки завдання різняться за кількістю балів. Для обчислень беремо за основу, що 48 балів це 100%.

Згідно з методикою, будемо вважати нормативними такі показники для першокласників:

- високий рівень розумового розвитку передбачає отримання тестового балу, що більший, ніж 70%;
- низький рівень розумового розвитку спостерігаємо, коли дитина правильно виконала менше 30% завдань.

Таким чином, коли учень набрав менше 15 балів (тобто 30%) і отримав незадовільний результат, це є свідченням невміння здійснювати порівняння, аналіз та узагальнення виділених ознак.

Оцінюючи результати, варто розуміти, що низький рівень розумового розвитку є причиною академічної неуспішності учнів. При цьому, високий рівень розумового розвитку є показником низки факторів (наприклад, бажання вчитися, вольових якостей особистості тощо).

Після проведення текстування на констатувальному етапі дослідження, ми з'ясували, що у близько 60% учнів – середній рівень розвитку критичного мислення. Високий рівень показали 30%, а низький – 10%. Наведені дані стосуються обох підгруп загалом, оскільки вхідне тестування здійснювалося у контрольній та експериментальній підгрупах.

Результати першого етапу дослідження представлені в табличному та графічному вигляді:

Таблиця 2.1.

Рівень сформованості критичного мислення (вхідна діагностика)

Група	Рівень		
	низький	середній	високий
	Менше 30%	31-69%	Більше 70%
Контрольна група	1	6	3
Експериментальна група	2	6	2

На основі отриманих даних можна стверджувати, що рівень сформованості критичного мислення двох підгруп (контрольна та експериментальна) був приблизно однаковим (табл. 2.1).

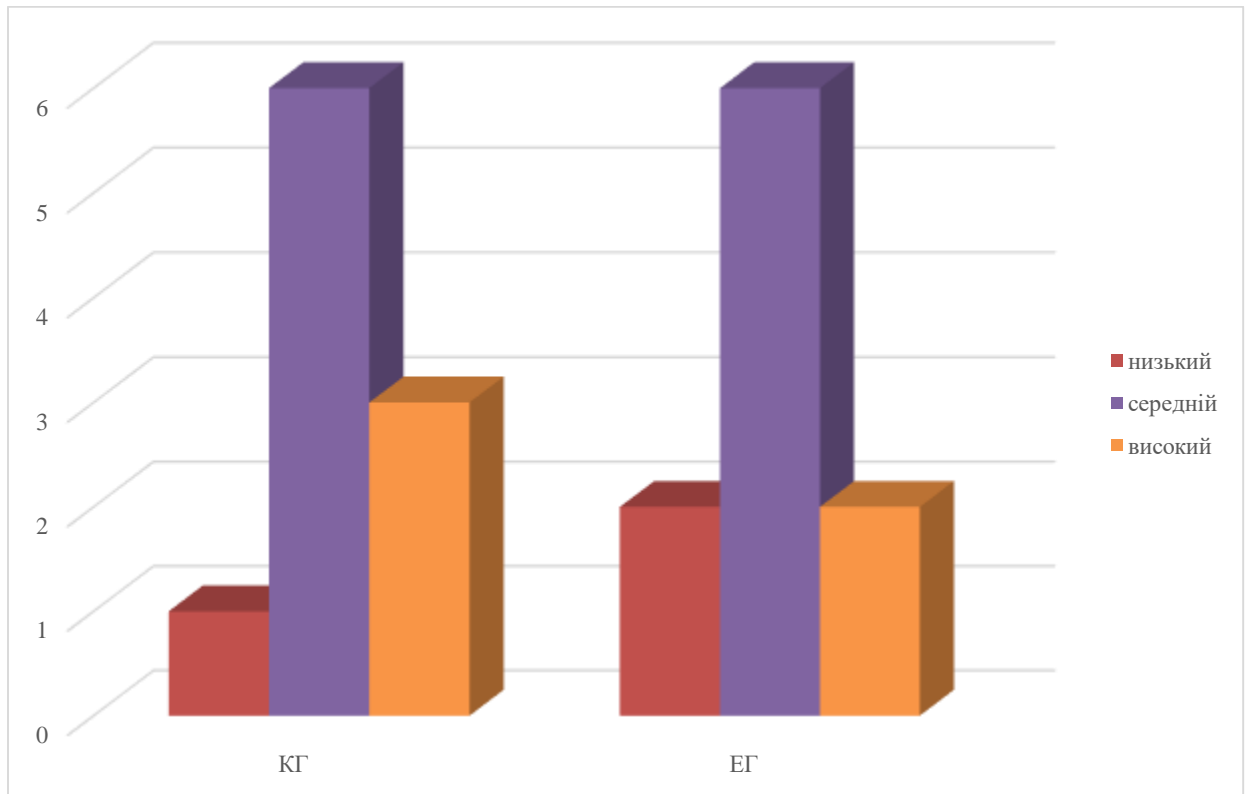

Рис. 2.1. Рівень знань підгруп на початку експерименту

На уроках дітям були запропоновані завдання, які мали в своїй основі технологію розвитку критичного мислення.

З метою розвитку критичного мислення учнів початкової школи після проведення формувального етапу експерименту на уроках дітям були запропоновані завдання, які мали в своїй основі технологію розвитку критичного мислення. Завдання обиралися з-поміж вправ, наведених в попередньому підрозділі.

Після застосування низки розвиваючих вправ було проведене повторне дослідження, результати якого представлені у табличній та графічній формах (табл. 2.2 та рис. 2.2.):

Рівень сформованості критичного мислення (вихідна діагностика)

Група	Рівень		
	низький	середній	високий
	Менше 30%	31-69%	Більше 70%
Контрольна група	1	6	3
Експериментальна група	0	5	5

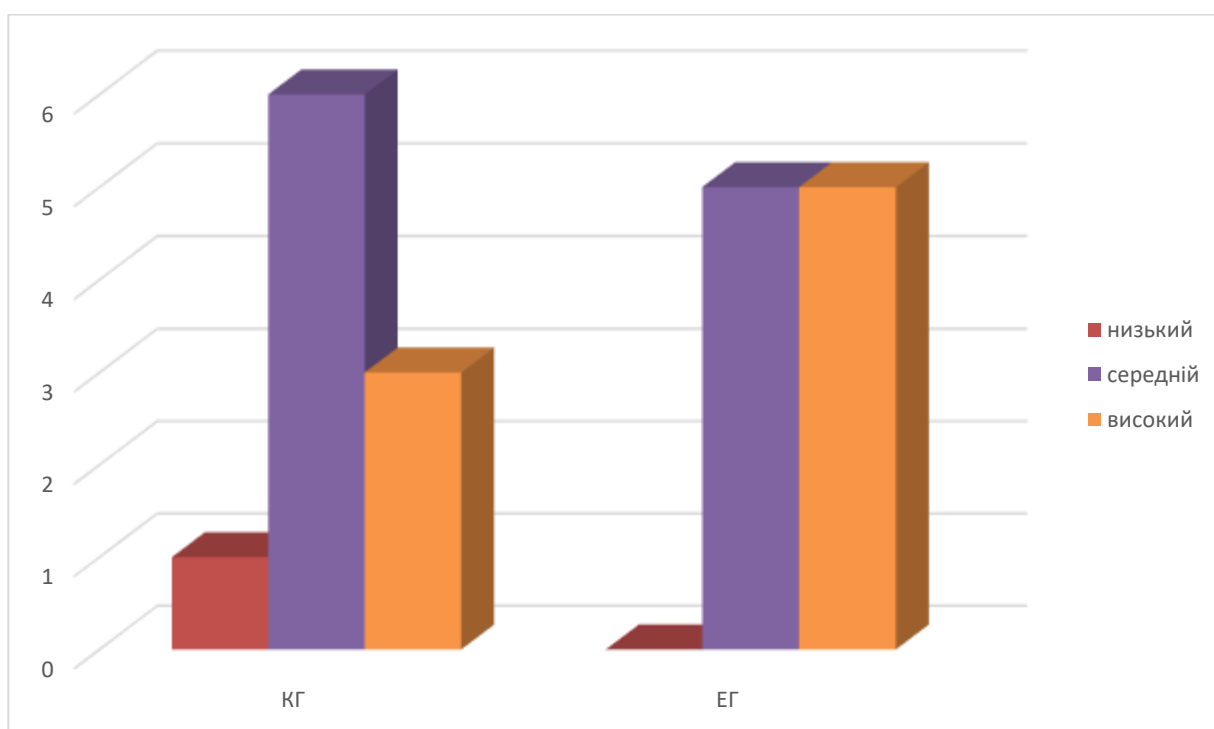

Рис. 2.2. Рівень знань підгруп наприкінці експерименту

Отже, отримані результати свідчать про те, що після впровадження технологій розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі, рівень розвитку критичного мислення в учнів експериментальної підгрупи значно покращився. З огляду на вищезазначене, можна сказати, що

експериментальна програма розвитку критичного мислення молодших школярів виявилася ефективною.

Проведена експериментальна робота складалася з констатувального, формувального та контрольного етапів. Констатувальний етап включав діагностування вхідного рівня сформованості критичного мислення в учнів початкових класів експериментальної й контрольної підгруп. Результатами діагностичної роботи продемонстровано, що в експериментальній підгрупі високий рівень розвитку критичного мислення мають 20 % учнів, у контрольному класі – 30 %. Середнім рівнем володіють 60 % учнів як експериментальної, так і контрольної підгруп. Низький рівень було продемонстровано 20 % учнів експериментального класу і 10 % учнів контрольного класу.

З метою розвитку критичного мислення учнів початкової школи після проведення формувального етапу експерименту на уроках дітям були запропоновані завдання, які мали в своїй основі технологію розвитку критичного мислення. Завдання обиралися з-поміж вправ, наведених в попередньому підрозділі.

Під час контрольного зрізу було здійснено повторну діагностику розвитку критичного мислення учнів молодшої школи експериментальної та контрольної підгруп. Як свідчать її результати, проведення формувальної частини експерименту дозволило підвищити рівень розвитку критичного мислення дітей експериментального класу. Водночас, рівень розвитку критичного мислення дітей контрольної підгрупи не зазнав суттєвих змін.

Аналізом результатів формувального експерименту була засвідчена ефективність наведеної методики для розвитку критичного мислення учнів молодшої школи експериментальної підгрупи, на відміну від контрольної. Отримано наступні результати:

- високий рівень – в експериментальному класі – 50 %, у контрольному – 30 % учнів;

- середній – в експериментальному класі – 50 %, у контрольному – 60% учнів;
- низький – в експериментальному – 0 %, у контрольному – 10 % учнів.

Отже, отримані результати свідчать про те, що після впровадження технологій розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі, рівень розвитку критичного мислення в учнів експериментальної підгрупи значно покращився. З огляду на вищезазначене, можна сказати, що експериментальна програма розвитку критичного мислення молодших школярів виявилася ефективною.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було досягнуто поставленої мети, яка полягала у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методичних засад формування критичного мислення в учнів початкової школи.

У ході виконання роботи були виконані наступні завдання:

1. Виконано теоретичний аналіз наукової та науково-методичної літератури, яка присвячена основним аспектам проблеми формування критичного мислення.

2. З'ясовано сутність поняття, а також структуру критичного мислення як компоненту розумової діяльності учнів початкових класів. Під критичним мисленням розуміють особливості мисленнєвої діяльності людини, зумовлені характером завдань, котрі виникають у процесі пізнання соціальної дійсності, самопізнання, взаємодії з іншими людьми. Перш за все, критичне мислення проявляється в оцінюванні як власної діяльності, так і інших людей з точки зору законів і суспільних правил, а також законів природи. Теоретичний аналіз особливостей розвитку критичного мислення учнів початкової школи показав, що розвиток критичного мислення – це складовий етап особистісного розвитку. Критичне мислення показує здатність учня самостійно оцінювати явища довкілля, дійсність, інформацію, наукові знання, думки і твердження інших людей, уміння розрізняти позитивні і негативні аспекти.

3. Дослідження особливостей технології розвитку критичного мислення стосовно молодших школярів показало, що ця технологія має на меті не механічне запам'ятовування інформації, а осмислений процес її сприйняття, постановки та розв'язання проблеми. Тобто, технологія пропонує такий підхід до освітньої діяльності, за якого учні навчаються критичному аналізу, формуванню власної думки, критичному ставленню до нової інформації та її дослідженню. Особливість розглянутої технології полягає у відсутності категоричності та яскраво вираженої критики з боку вчителя,

надання учневі можливості пізнати себе в процесі отримання знань. Така сучасна освітня технологія розвитку критичного мислення учнів початкової школи сприяє освітній мотивації (підвищенню інтересу до освітнього процесу та активного сприйняття навчального матеріалу), інформаційній грамотності (розвитку здатності до самостійно аналітично та оцінююче працювати з інформацією), та соціальній компетентності (формуванню навичок комунікації та відповідальності за знання).

4. Розглянуто найбільш застосовні у практиці вправи для формування мовної особистості молодших школярів засобами технології розвитку критичного мислення, такі як кероване читання, есе, дискусія, кола Венна, ромашка Блума тощо. Всі ці завдання повинні містити певну проблематику, спонукати учнів аналізувати інформацію, розмірковувати над проблемою, узагальнювати і систематизувати, а також робити висновки.

5. Проведена експериментальна робота складалася з констатувального, формувального та контрольного етапів. Констатувальний етап включав діагностування вхідного рівня сформованості критичного мислення в учнів початкових класів експериментальної та контрольної груп. З метою розвитку критичного мислення учнів початкової школи після проведення формувального етапу експерименту на уроках ми пропонували дітям завдання, що базувалися на технологіях розвитку критичного мислення. Під час контрольного зрізу була здійснена повторна діагностика розвитку критичного мислення молодших школярів в експериментальній та контрольній групах, яка показала, що після впровадження технологій розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі, рівень розвитку критичного мислення в учнів експериментальної підгрупи значно покращився. З огляду на вищезазначене, можна сказати, що експериментальна програма розвитку критичного мислення молодших школярів виявилася ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. С. 34–38.
2. Белкіна О. В. Критичне мислення вчителя як передумова його розвитку в учнів. Формування гуманістичного світогляду вчителя: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Науковий світ, 2001. С. 80-84.
3. Белкіна О. В. Педагогічні умови ефективного формування критичного мислення школярів. *Проблеми педагогічних технологій*. 2004. Вип. 2. С. 145-152.
4. Большакова І. Розвиток критичного мислення. *Початкова освіта*. 2012. № 11. С. 3–7.
5. Вайнштейн М. Критичне мислення як основа демократичного навчання. *Рідна школа*. 2001. № 4. С. 49-52.
6. Власенко О. Ю. Застосування методичних стратегій критичного мислення на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література*. 2005. № 421-424. С. 4-23.
7. Волкова Н.П. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ, 2000. 408 с.
8. Воронова С. Мотивація як фактор успіху навчальної діяльності молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. №3. С. 14-19.
9. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цього навчати. Харків: Основа, 2007. 108 с.
10. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1991. 493 с.
11. Выготский Л.С. Психология. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 1008 с.

12. Гавриш Р. М. Розвиток пізнавального інтересу як засіб формування особистості молодшого школяра. *Розкажіть онуку*. 2010. № 10. С.6--13.
13. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова освіта*. 2018. № 7. С. 1-18.
14. Десятов Д. Л. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії . *Історія в школах України*. 2007. № 9. С. 5-11.
15. Загашев И. О., Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Учим детей мыслить критически. Санкт-Петербург: Альянс «Дельта», 2003. 285 с.
16. Загашена І. О., С. І. Заїр-Бек. Критичне мислення - технологія розвитку. Санкт-Петербург: Скіфія, 2003. 198 с.
17. Іванова О. Розвиток творчих здібностей молодших школярів. *Початкова освіта*. 2009. № 5-7. С. 42 -44.
18. Кларк Дж. Г. Использование визуальных организаторов для фокусирования на мышлении / пер. с англ. В. Н. Волков. *Journal of Reading*. 1991. № 34 (7). P. 526-534.
19. Клустер Д. Что такое критическое мышление? *Перемена*. 2011. № 4. С. 36-40.
20. Козира В.М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60с.
21. Кроуфорд А. Технологія розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 220 с.
22. Технології розвитку критичного мислення учнів / А .Кроуфорд А. та ін. Київ: «Плеяди», 2006. 137 с.
23. Крысько В.Г. Общая психология в схемах и комментариях: Учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 256 с.

24. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 354 с.
25. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах. *Рідна школа*. 2001. № 4. С. 68-71.
26. Лесіна О. В., Телячук В. П., Шаталюк Т. В. Інноваційні технології на уроках читання: методична система ЧПКМ. Харків: «Основа», 2009. 227 с.
27. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. Київ: Вища школа, 1994. С.167-198.
28. Макаренюк В.О., Туманов О.О. Як опанувати технологію критичного мислення. Харків: «Основа», «Тріада +», 2011. 147 с.
29. Марченко О.Г. Формування критичного мислення школярів. Харків : «Основа», «Тріада +», 2012. 309 с.
30. Мелашенко К. Технологія проектного навчання. *Завуч*.2006. № 13. С. 12-14.
31. Метод проектів у початковій школі / за ред О. Онопрієнко, О. Кондратюка. Київ: Шкільний світ, 2011. 128 с.
32. Можасєва О. М. Формування і розвиток основних компетентностей особистості в початковій школі. *Початкова освіта*. 2012. № 42. С. 65-71.
33. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків: «Основа», 2011. 280 с.
34. Настільна книга педагога. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / упоряд. В. М. Андрєєва, В. В. Григора. Харків: «Основа», 2006. 407 с.
35. Олейник Т. О. Розвиток критичного мислення. Суми, 2013. 373 с.
36. Основи критичного мислення : навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи / О. І. Пометун та ін. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 216с.
37. Пометун О. І., Сущенко І. М. Навчаємо мислити критично: посібник

- для вчителів. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 144 с.
38. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. Київ: «А.С.К.», 2004. 143 с.
 39. Пометун О. І., Сущенко І. М. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. Київ, 2017. 96 с.
 40. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології: у 2 т. Т.1. Москва, 2003.
 41. Сидоренко Н. О. Розвиток критичного мислення учнів у процесі навчання: семінар-практикум. Житомир: Рижанська гімназія, 2018. 21 с.
 42. Скоморовська Н. Формування навичок критичного мислення на уроках літератури. *Дивослово*. 2013. №3. С. 2-3.
 43. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности: учебное пособие для вузов. Москва: Школа-пресс, 1995. 384 с.
 44. Солошко Н. Методика критичного мислення як інструмент самостійного опанування навчального матеріалу. *Всесвітня література*. 2005. № 2. С. 21-29.
 45. Старинська О. Ініціатива як умова активізації пізнавальної діяльності учня. *Початкова школа*. 2010. № 5. С. 34–35.
 46. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система – розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів. НМЦ «Інтелект», 1998. 340 с.
 47. Субботина Л.Ю. Развитие воображения детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. Ярославль: «Академия развития», 1997. 240 с.
 48. Бойко Т. М. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами образотворчого мистецтва. *Таврійський вісник освіти*. 2013. №4. С. 117-121.

49. Тітов І. Г. Творча уява молодшого школяра: її критерії та функції у навчальній діяльності. *Обдарована дитина*. 2012. №10. С. 56-60.
50. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. Харьков: Университет внутренних дел, 2005. 362 с.
51. Тягло О. В. Критичне мислення. Харків: «Основа», 2008. 189 с.
52. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология. Москва: «Академия», 2007. С. 168-187.
53. Ушинський К.Д. Історія уяви. Москва, 2008. Т.8.
54. Фенченко Г. Проектна діяльність учнів школи. *Рідна школа*. 2010. № 45. С. 137-144.
55. Халперн Д. Психологія критичного мислення. URL: <http://lifa.ms.ec/b/214789/read>.
56. Харахоріна Т. О. Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів. *Освіта Донеччини*. 2007. № 8. С. 28-34.
57. Харишин О. Розвиток пізнавальних інтересів учнів. Активізація розумової діяльності. *Початкова освіта*. 2001. №15. С. 4-5.
58. Химинець В. В. Інновації в початковій школі. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 312 с.
59. Шарко В. Д. Сучасний урок: технологічний аспект: Посібник для вчителів і студентів. Київ: СПД Богданова А.М., 2007. 104 с.
60. Шимон Л. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів. *Вісник ЖДУ ім. І. Франка*. 2009. № 44. С. 1–3.
61. Штейнбук Ф. М. Вивчення зарубіжної літератури. 11 клас. Харків: «Ранок», 2003. 256 с.
62. Ющук І. Роздум про мету викладання рідної мови в школі. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 10-14.
63. Ярош О., Седова М. Сучасний урок у початковій школі. 33 уроки з використанням технології критичного мислення. Харків: «Основа», 2005. 240 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Завдання тестування та ключі до них

Завдання № 1 «Поняття»

Мета: виявити у дітей розуміння поняття, які були ними засвоєні під час уроків «Я у світі».

Максимальна кількість балів – 5.

Час на виконання завдання – 5 хвилин.

Вказівки до виконання: необхідно обрати та підкреслити слово, що логічним чином доповнює пропозицію.

Зразок: Портрет – це малюнок, що зображує предмети, природу, тварин, овочі, людину.

1. Інформація – це певні відомості про (алгоритми, об'єкти, тварин, техніку)
2. Комп'ютерний текст – це набір, у складі якого (числа, малюнки, об'єкти, символи)
3. Комп'ютер – це (монітор, клавіатура, процесор, ноутбук)
4. Телефон – це засіб, з допомогою якого передають (мову, спостереження, текст, малюнки)
5. Алгоритм – це (план, список, дії, вказівки)

Ключ:

1. Об'єкти.
2. Символи.
3. Ноутбук
4. Мову.
5. План.

Завдання № 2 «Анаграма»

Мета: Побудувати логічний ланцюг

Максимальна кількість балів: 3.

Час на виконання завдання: 5 хвилин

Вказівки до виконання: слід відновити і записати слова, у яких літери були переставлені місцями.

1. Окирса _____;
2. Овсоляс _____;
3. Абжа_____.

Ключ:

1. Сокира
2. Волосся
3. Жаба

Завдання № 3 «Виділити істотне»

Мета: навчити дітей відділяти суттєві ознаки від другорядних.

Максимальна кількість балів: 10.

Час на виконання завдання: 5 хвилин

Вказівки до виконання: Перед дужками записане слово, слід знайти два (з дужок) слова, які мають спільні найсуттєвіші ознаки з першим, та підкреслити їх.

Для зразку: Ліс (аркуш, груша, мисливець, дерева, чагарник).

1. Овочі (помідор, диня, кавун, огірок, груша).
2. Місто (авто, будинок, натовп, велосипед, вулиця).
3. Річка (берег, очерет, вода, рибалка, риба).
4. Гра (шашки, гравці, правило, баскетбол, штраф)
5. Лікарня (будинок, город, лікар, радіо, хворий).

Ключ:

1. Буряк, моркву.
2. Будівля, вулиця.
3. Берег, вода.
4. Гравці, правила.
5. Лікар, хворі.

Завдання № 4 «Класифікація»

Мета: виявити вміння до аналізу понять, виділення їх ознак, порівняння між собою та знаходження спільної ознаки, об'єднуючої декілька понять у одне.

Максимальна кількість балів: 5.

Час на виконання завдання: 5 хвилин.

Вказівки до виконання: Необхідно знайти та підкреслити слово, яке є зайвим з-поміж інших.

Для зразку: Ваза, тарілка, стіл, виделка, каструля.

1. Сергій, Василь, Іван, Петро, Семенов.
2. Літак, човен, техніка, поїзд, мопед.
3. Префікс, суфікс, прийменник, закінчення, корінь.
4. Дощ, снігопад, опади, ожеледиця, град.
5. Сміливість, хоробрість, рішучість, злість, відважність.

Ключ:

1. Семенов.
2. Техніка.
3. Прийменник.
4. Опади.
5. Злість.

Завдання № 5 «Аналогія»

Мета: виявити сформованість у дітей здатності мислити за аналогією (це один із видів умовиводів).

Максимальна кількість балів: 5.

Час на виконання завдання: 5 хвилин.

Вказівки до виконання: перші два слова мають певний зв'язок, слід підібрати до третього слова таке, щоб зв'язок був аналогічним першій парі, та підкреслити його.

Зразок: Вухо – чути; очі – (рухатись, закривати, вії, бачити).

1. Квітка – ваза, птаха – (клюв, чайка, гніздо, пір'їна)
2. Школа – освіта, хворий – (лікар, студент, хвороба, лікування)
3. Город – огірки, сад – (огорожа, підпора, яблуня, лавка)
4. Машина – двигун, човен – (річка, берег, парус, хвиля)
5. Ніж – сталь, стіл – (ложка, дерево, стільчик, їдальня)

Ключ:

1. Гніздо.
2. Лікування.
3. Яблуня.
4. Парус.
5. Дерево.

Завдання № 6 «Математика-1»

Мета: виявити уміння знаходити логічний зв'язок між числами.

Максимальна кількість балів: 5.

Час на виконання завдання: 10 хвилин.

Вказівки до виконання: кожен з рядків містить 5 чисел. Чотири з них мають спільну ознаку, на відміну від п'ятого, яке слід підкреслити.

Для зразка: 1, 7, 2, 3, 4.

- 6) 4, 8, 2, 6, 7.
- 7) 1, 3, 8, 7, 5.
- 8) 2, 4, 6, 7, 8.
- 9) 3, 5, 4, 9, 2.
- 10) 13, 17, 27, 37, 47.

Ключ:

1. 2
2. 8
3. 7
4. 9
5. 13

Завдання № 7 «Математика-2»

Мета: виявити уміння здійснювати аналіз, узагальнення, класифікацію числового матеріалу.

Максимальна кількість балів: 15

Час на виконання завдання: 10 хвилин.

Вказівки до виконання завдання: необхідно відслідкувати аналогію та дописати три числа до кожного рядка.

Зразок: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

1) 6, 9, 12, 15, 18, , , .

2) 1, 2, 4, 8, 16, , , .

3) 4, 5, 8, 9, 12, , , .

4) 19, 16, 14, 11, 9, , , .

5) 29, 28, 26, 23, 19, , , .

Ключ:

1. 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, 27;

2. 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128;

3. 4, 5, 8, 9, 12, 13, 16, 17;

4. 19, 16, 14, 11, 9, 6, 4, 1;

5. 29, 28, 26, 23, 19, 18, 16, 13.

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ДІЮЧАЧА ВІННОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ланасенко Наталія Анатоліївна

УСВІДОМЛЮЮ, що освітній процес Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ВІДВІДНО, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ** дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- культурної толерантності до академічного плагиату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

здійснювати згідно з:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагиату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагиату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагиату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

здійснювати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (научової, творчої) діяльності, використовувати методи досліджень та джерел інформації;

не використовувати результати досліджень інших авторів без використання посилань на їхню роботу;

здійснювати діяльність сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його іміджу;

не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

дотримувати атмосферу довіри, власної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

не чинити образ, гідності та особисту недоторканність особи, незалежно на її стать, вік, матеріальний стан, стан здоров'я, расову належність, релігійні й політичні переконання;

не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національного, расового, статевого чи іншого ознак;

здійснювати ставитися до своїх обов'язків, текстів та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

не обізнати випадково у своїй діяльності конфіденту інформації, зокрема не використовувати службових і службових даних з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

не підроблювати документи;

не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших діячів вищої освіти, викладачів університету;

не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливо отриманих будь-яких переваг або здійснення переваг отриманої академічної оцінки;

не заохочувати й не провадити агресії та пасивності проти інших, сексуальні домагання;

не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності викладачів та/або працівників;

не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних дій досягти власних корисних цілей;

не завдавати загроз власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи академічного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

10.10.2021 (дата)

Ланасенко (підпис)

Ланасенко Н.А. (ім'я, прізвище)

ДОВІДКА**про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці**

кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр

спеціальності 013 Початкова освіта (заочна форма)

Автор роботи	Ткаченко Є.
Назва роботи	Критичне мислення учнів початкової школи та способи його формування
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	старший викладач Вінник Т.О.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002697222
Результати перевірки	Схожість 48,3 %

Директорка Наукової бібліотеки

Нателла АРУСТАМОВА

Бібліотекарка I категорії

Стефанія Соболь

Власник документу:
Оксана Блінова

ID перевірки:
1003296809

Дата перевірки:
19.05.2020 10:17:22 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet

Дата звіту:
19.05.2020 10:27:42 EEST

ID користувача:
94124

Назва документу: Tkachenko_ped_2020_check

ID файлу: 1003275789 Кількість сторінок: 57 Кількість слів: 10188 Кількість символів: 77163 Розмір файлу: 686.53 KB

1.41% Схожість

Найбільша схожість: 1.41% з джерело <https://osvitoria.media/experience/4-metody-rozvytku-krytychnogo-myslennya-u-p->

1.41% Схожість з Інтернет джерелами

1

Page 59

Не знайдено жодних джерел у Бібліотеці

0.22% Цитат

Цитати

2

Page 60

Посилання

1

Page 60

3.96% Вилучень

Джерела менше, ніж 8 слів або 1% автоматично вилучено

3.96% Вилучення з Інтернету

180

Page 61

Вилучений текст з Бібліотеки відсутній

Підміна символів

Заміна символів

1